

Društvena svojina i modeli njene transformacije

BRANISLAV ŠOŠKIĆ

CANU

Pojam društvene svojine kod nas obično izaziva nesporazume. Po našem mišljenju, međutim, društvena svojina, kao što to i sam njen naziv kaže, jeste - odnosno treba da bude - svojina društva, odnosno zajednička svojina svih stanovnika date društvene zajednice - po pravilu čitave zemlje, ali delimično i republike, pokrajine, regiona, opštine i slično. Zajednička svojina svih stanovnika date društvene zajednice se, inače, u drugim zemljama i u stranoj literaturi ređe zove "društvena" a češće "državna", "javna", "vladina" ili "opšte-narodna" svojina. Pritom se termin "država" obično upotrebljava kao sinonim date društvene zajednice. A država odnosno odgovarajući državni organi se, što je prirodno, pojavljuju kao zastupnici odnosno titulari zajedničke, društvene svojine. Stoga u pogledu samog vlasništva i titulara ne bi, po našem mišljenju, trebalo da bude razlike između društvene svojine kod nas i takve, zajedničke svojine (državne, javne, vladine, opšte-narodne) u drugim zemljama.

Sasvim je drugo pitanje upravljanja tom zajedničkom, društvenom svojinom. Ona je u jugoslovenskoj privredi (bila) preneti na upravljanje radnim kolektivima, ali, de jure, ona ni kod nas nije (bila) svojina radnih kolektiva (mada su se mnogi, zbog nedorađene zakonodavne regulative, tako ponašali). To, pored ostalog, pokazuje i ustavna obaveza vrednosnog očuvanja i uvećanja društvene svojine kao i zakonske obaveze koje je društvenim preduzećima utvrđivala država u pogledu minimalne amortizacije (za očuvanje) pa i (najpre direktno a kasnije indirektno, putem tzv. društvenih dogovora, doduše nedosledno i neadekvatno) obaveze preduzeća u pogledu raspodele dohotka, odnosno akumulacije (za uvećanje društvene svojine).

U savremenim razvijenim tržišnim privredama funkcija upravljanja odnosno preduzetništva je sve značajnija, posebno u krupnim odnosno deoničarskim preduzećima, od strane profesionalnih menadžera, u odnosu na funkciju svojine. Pa, ipak, svojinska transformacija u privredama koje su bile ili se nazivale socijalističkim ili i samoupravnim (kao naša), sa skoro isključivom ili predominantnom državnom odnosno (opšte)društvenom svojinom, jeste osnovni preduslov više i visoke privredne efikasnosti.

To je, pre svega, zbog toga što motivacioni impulsi, snošenje rizika, materijalna odgovornost i radna disciplina nisu isti kod svih svojinskih oblika. Oni su najneposredniji i najjači u individualnoj i porodičnoj privatnoj svojini, u privatnom privređivanju, pogotovo ako nisu razdvojene funkcije rada, upravljanja i svojine, odnosno svojine i upravljanja. Oni su dosta jaki i u preduzećima suvlasničkog, odnosno deoničarskog karaktera. Oni bi, uz odgovarajuće uslove, mogli da budu jaki, čak i jači u zadružnoj, odnosno kolektivnoj, drugim rečima radno-kolektivnoj, odnosno radno-deoničarskoj svojini tj. susvojini, odnosno zadružnom, susvojinskom vidu privređivanja, tj. u zadružnim preduzećima, gde bi radnici bili istovremeno i svlasnici sredstava (a oni to nažalost nisu bili ni u našoj tzv. samoupravnoj privredi; otuda i toliko niski nivo njene efikasnosti).

Ti motivacioni i ostali pomenuti efekti pa, prema tome, i efikasnost privređivanja pokazali su se - ne samo kod nas, nego i u drugim zemljama - kao najslabiji u do-

menu državne, odnosno (opšte)društvene svojine, odnosno u (opšte)društvenim preduzećima. Naime, društvenu svojinu, kao neizdiferenciranu zajedničku svojinu, radnici i ostalo stanovništvo doživljavaju kao neki udaljeni i otuđeni odnos. Društvena svojina, zbog same svoje prirode, a i zbog odsustva njene reformske transformacije i odgovarajućih zakonodavnih i drugih rešenja, nema u sebi dovoljno automatskih motivacionih impulsa u domenu privređivanja, u pravcu preuzimanja materijalnog rizika i odgovornosti, priljeznosti i discipline u radu i, sledstveno, efikasnosti rada i poslovanja. Stoga se nameće pitanje transformacije društvene svojine, odnosno postojećih (kod nas) društvenih odnosno (u drugim zemljama) državnih preduzeća.

Prevashodni cilj transformacije društvene svojine odnosno radikalne svojinske reforme trebalo bi - po pravilu i pre svega - da bude što veća efikasnost privređivanja. Međutim, dodatni cilj svojinske reforme, koji delimično vodi pretihodnom, trebalo bi, po našem mišljenju, da bude i očuvanje odgovarajućeg statusa zaposlenih (radnika) u pogledu učestvovanja u upravljanju, odnosno donošenju odluka u preduzećima gde rade (saodlučivanje, participacija) i to po osnovu, pre svega, svojine (suvlasništva, deoničarstva), što bi direktno uticalo na veću motivisanost radnika i, sledstveno, veću privrednu efikasnost.

Svojinska transformacija može se izvršiti u okviru nekoliko mogućih (sukcesivnih i alternativnih) modela i varijanti. Neki od njih su manje ili više radikalni. Neki se mogu izvršiti u relativno kratkom vremenu, a neki ne. Oni dovode delimično do istih - mada ne i po intenzitetu istih - ali i do različitih efekata. Tu se, kao mogućnost, pojavljuju tri osnovna modela.

Prvi model, odnosno prva faza, bila bi svojinska reforma bez privatizacije postojeće društvene svojine. Drugi model, kao i viša faza reforme, svojinskih odnosa bila bi transformacija, odnosno privatizacija dela postojeće društvene svojine putem prodaje (naknade, kompenzacije). Treći - alternativni - model bila bi transformacija, odnosno privatizacija dela postojeće društvene svojine prvenstveno putem transfera (prenosa, bez naknade).

II

Prvi model bi bio svojinska transformacija bez privatizacije postojeće društvene svojine i uz pluralizam svojinskih oblika. Prirodno je da u privredi sa dominantnom društvenom svojinom, kao što je to (bilo) i kod nas, svojinska reforma počne baš sa reformom u okviru same društvene svojine i odgovarajućih institucionalnih i drugih rešenja, kako bi se povećala, koliko je god to moguće, efikasnost same društvene svojine.

Ovaj, prvi mogući model svojinske reforme, bez privatizacije postojeće društvene svojine, ima svoje tri osnovne varijante, odnosno sukcesivne faze (sprovođenja): (a) reformu koja se odnosi samo na društvenu svojinu, (b) reformu uz delimični pluralizam svojinskih oblika i (c) reformu uz potpuni pluralizam i ravnopravnost svih oblika svojine.

(a) Prva varijanta, odnosno faza ovog prvog modela svojinske reforme polazila bi od potrebe očuvanja i uvećanja postojeće društvene svojine i reforme koja bi to učinila što efikasnijim. To bi, po našem mišljenju, trebalo učiniti na sljedeći način:

- prevazilaženjem nesvojinske koncepcije društvene svojine i njenim tretiranjem (u ustavu i zakonu) kao društvenog kapitala, koji je vlasništvo društva u celini odnosno date društvene zajednice, koji, kao i svaki drugi kapital, ima svoju cenu upotrebe, koja bi, po našem mišljenju, trebalo da bude na nivou bankarske kamate na dugoročne depozite ili kredite (kao što bi taj društveni kapital, ako bi prodajom bio pretvoren u novčani oblik i deponovan u banci, donosio kamatu), koju treba da

plaća svako preduzeće na društvena sredstva koja koristi (društvu, odnosno odgovarajućem društvenom ili državnom organu, agenciji ili zavodu za razvoj) ili - što je pogodnije - namenski izdvaja za akumulaciju, pored realne amortizacije, s tim što to izdvajanje za akumulaciju može da bude sukcesivno, nakon podmirenja zagarantovanih, odnosno minimalnih ličnih dohodaka (na primer po tzv. uslovnom nekvalifikovanom radniku);

- ostavljanjem akumulacije iznad cene upotrebe angažovanog društvenog kapitala radnom kolektivu tj. svim radnicima pojedinačno u vidu internih deonica (na ime, neprenosivih, neotuđivih) saobrazno veličini njihovih pojedinačnih ličnih dohodaka, deonica koje bi radnicima, u situaciji pozitivnih poslovnih rezultata, donosile dividende;

- institucionalizovanjem u svakom društvenom preduzeću zakonski obaveznog fonda za poslovni rizik, kao procenta iz ličnog dohotka svakog radnika, u vidu internih deonica (na ime, neprenosivih, neotuđivih) koje bi takođe, radnicima, u situaciji pozitivnih poslovnih rezultata, donosile dividende;

- uvođenjem naučno i stručno zasnovanog i podsticajnog sistema raspodele ličnih dohodaka u svakoj radnoj organizaciji, koji bi polazio od kvantiteta i kvaliteta, odnosno složenosti (od tzv. uslovnog radnika) rada i rezultata rada, odnosno kolektivnih ugovora;

- demonopolizacijom radnog odnosa, odnosno relativizovanjem sigurnosti radnog mesta i uvođenjem smenjivosti onih koji slabije i nedovoljno stručno rade sa boljim, nezaposlenim radnicima;

- osamostalivanjem i podsticanjem preduzetništva, odnosno menadžerstva, sa znatno širim nadležnostima u pogledu vođenja, pre svega, poslovne politike, zapošljavanja i otpuštanja radnika, kao i ličnih dohodaka.

(b) Druga varijanta, odnosno faza ovog prvog modela svojinske reforme (bez privatizacije postojeće društvene svojine), bi u sebe uključila sva rešenja prethodne varijante (koje bi podizale efikasnost društvene svojine), s tim što bi institucionalizovala, odnosno delimično proširila pluralizam svojinskih odnosa, što bi, putem konkurencije preduzeća drugih svojinskih oblika, delovalo u pravcu još veće efikasnosti društvene svojine. Ovaj model bi predviđao:

- emitovanje hartija od vrednosti - obveznica (sa fiksnom kamatom) a, pre svega, deonica (sa varijabilnom naknadom, dividendama) - od strane društvenih preduzeća, svojim zaposlenim radnicima i ostalim našim i stranim fizičkim i pravnim licima, pretvarajući tako svojinski isključivo društvena preduzeća u (svojinski) mešovita preduzeća;

- sticanje dohotka i ličnih dohodaka ne samo po osnovu uloženog tekućeg rada već i po osnovu svojine;

- sticanje prava upravljanja ne samo po osnovu uloženog tekućeg rada već i po osnovu svojine (susvojine, deonica) što bi u (svojinski) mešovitim preduzećima dovelo do pretvaranja (integralnog) samoupravljanja u saupravljanje, participaciju, a radnici bi zadržali pravo upravljanja po osnovu angažovanih društvenih sredstava (svojine), sredstava po osnovu (naših i stranih) kredita, obveznica, i svojih deonica;

- stečaj neuspešnih društvenih preduzeća i njihovu prodaju, odnosno ograničenu transformaciju (tog dela) društvene svojine (možda najpre) u zadružnu, odnosno radno-deoničarsku svojinu zaposlenim radnicima i (potom) u privatnu ili deoničarsku svojinu ostalima;

- prodaju dela društvenih, pre svega malih preduzeća i radnji u zanatskim, trgovinskim, uslužnim i drugim delatnostima, kojima društvena svojina najmanje odgovara.

(c) Treća varijanta, odnosno faza ovog prvog modela svojinske reforme, obuhvatila bi sve odgovarajuće elemente prethodne dve varijante, s tim što bi uvela potpuni pluralizam ali i ravnopravnost svih oblika svojine (javne, odnosno državne tj. društvene, zadružne i privatne). Ova varijanta prvog modela svojinske reforme delovala bi pojačanom konkurencijom preduzeća svih svojinskih oblika na još veću efikasnost društvene svojine. Prirodno je očekivati da bi neka društvena preduzeća, pogotovo ona koja bi emitovanjem deonica svojim radnicima i ostalim našim i stranim fizičkim i pravnim licima postala svojinski mešovita, pokazala visoki nivo efikasnosti.

III

Ako se, pored iznetog (prvog) modela i njegove tri sukcesivne varijante, odnosno faze, želi da postigne još veća ukupna privredna efikasnost, onda treba ići na dalji vrlo radikalni korak u menjanju svojinskih odnosa u vidu transformacije, odnosno privatizacije (dela) postojeće društvene svojine. Tu su, grubo govoreći, moguća dva alternativna modela: model (po redosledu drugi, koji ćemo sada razmotriti) i koji predviđa da se ta transformacija obavi putem prodaje (uz naknadu) i model (po redosledu treći, koji ćemo naknadno razmotriti) koji predviđa da se ta transformacija obavi transferom, prenosom (bez nadoknade).

Ovaj (drugi) model se zalaže za kupoprodajni odnos, tj. za privatizaciju (dela) postojeće društvene svojine, odnosno društvenih preduzeća, putem prodaje, odnosno otkupa (uz novčanu nadoknadu, kompenzaciju) u vidu deonica koje bi kupovali zaposleni radnici i ostalo stanovništvo a deonice bi bile predmet naknadnih prodaja i kupovina (na sekundarnom finansijskom tržištu).

Argumenti koji se ističu u prilog privatizacije putem prodaje (nasuprot privatizaciji putem transfera) jesu: prvo, da se privatizacijom sa naknadom "čuva integritet imetka", tj. društvene imovine, "koji svi zajedno posedujemo kao građani Jugoslavije" i drugo, da "u tržišnoj privredi ništa ne bi trebalo da bude besplatno, a pogotovo ne transfer vlasništva... Davanja bez naknade nisu u duhu tržišnih privreda", odnosno "davanja bez naknade su suprotna tržišnim principima".

(a) Osnovno pitanje koje se postavlja jeste da li ovaj model obezbeđuje (ono prvo, tj.) očuvanje u novčanom obliku društvene imovine, drugim rečima, očuvanje realnog novčanog iznosa prodate društvene svojine.

Preduslov za to jeste postojanje dovoljne kupovne snage i spremnosti za otkup postojeće društvene svojine, tj. društvenih preduzeća. Taj preduslov uglavnom kod nas ne postoji. Prvo, velika je nesrazmera između (ogromne) realne vrednosti društvene imovine i (veoma malih) materijalnih mogućnosti naših građana, posebno radnika. Drugo, velika je nepoverenje i rezervisanost naših građana (u zemlji i inostranstvu) i stranaca prema poslovnim sposobnostima postojećih društvenih preduzeća.

Ovde dolazi do protivrečnosti, tj. konflikta ciljeva: prvo, da se transformacija, tj. privatizacija društvene svojine, kao uslov za daleko veću privrednu efikasnost, sprovede što pre i, drugo, da se time ne ugrozi realna novčana vrednost društvene imovine. Prvi cilj se ne može (u poželjnoj meri) postići a da se ne ugrozi drugi i obratno.

Prvi cilj, uzet odvojeno, mogao bi se, naravno postići i u postojećim našim (navedenim) uslovima, prepuštanjem da tržište - tako kakvo je - putem (vrlo visoke) ponude i (vrlo niske) platežno sposobne tražnje obezbedi željeni otkup društvene svojine, ali to bi moralo biti po bagatelno niskim cenama i značilo bi nerazumno rasprodaju društvene imovine i to, pre svega, stranom kapitalu i ekonomski neopravdano produblivanje socijalnih (imovinskih) razlika. Stoga to i izaziva jake ne samo ideološke već i druge otpore (što je došlo do izražaja čak i u programima

nekim nesocijalističkih političkih partija), koji u takvoj prodaji društvene svojine vide rasprodaju zajedničke svojine, tj. imovine svih stanovnika.

Drugi cilj, uzet odvojeno, bi se, takođe, mogao postići i u našim (navedenim) uslovima ali bi ta transformacija, tj. privatizacija društvene svojine uz realnu naknadu tj. uz očuvanje realne novčane vrednosti prodate društvene imovine, zahtevala dugi, vrlo dugi vremenski period. A to je teško prihvatljivo za jednu reformu svojinskih odnosa koja transformacijom tj. privatizacijom (dela) društvene svojine želi da postigne daleko veću efikasnost privrede.

Ovo se sve odnosi na prvu varijantu ovog (drugog) modela, tj. na varijantu koja bi insistirala da ta prodaja društvene svojine bude sa realnim cenama, tj. da ne dođe do erozije, odnosno do (delimičnog) poklanjanja društvene svojine.

(b) U pokušaju da se nekako pomire ova dva protivrečna cilja obično se pribegava polovičnom rešenju, zapravo drugoj alternativnoj varijanti ovog modela a, naime, privatizaciji društvene svojine putem otkupa (kupovanjem deonica): a) uz popust (za sve zainteresovane), b) uz dodatni beneficirani popust za zaposlene u društvenim preduzećima i c) na kredit u ratama bez kamata.

Ova varijanta privatizacije društvene svojine (u vidu otkupa) uz popuste i na kredit svakako bi ubrzala proces privatizacije. Ona bi uz dodatne povlašćene popuste za zaposlene u preduzećima dovela do većeg broja deoničara, suvlasnika među zaposlenima i, sledstveno, do veće imovinske i radne motivisanosti. I jedno i drugo je važno za povećanje efikasnosti privređivanja.

Međutim, takva privatizacija sa popustima bi značila: prvo, umanjivanje realne vrednosti postojeće društvene svojine, tj. realne novčane vrednosti koja će se dobiti za prodaju društvene svojine i, drugo, poklon bez naknade jednom delu (zaposlenima u preduzećima) u većem iznosu i to samo onima koji hoće i koji su u materijalnoj mogućnosti da učestvuju u otkupu. To, drugim rečima, znači delimičnu eroziju i besplatno rasparčavanje dela društvene svojine i dodatno socijalno raslojavanje. Pogotovo u situaciji inflacije (sa ratama bez kamata).

Posebne privilegije zaposlenima u društvenim preduzećima, u vidu povoljnih popusta u otkupu, ne bi se mogle pravdati tvrdnjom da su zaposleni (radnici) stvorili postojeću društvenu svojinu, imovinu i to iz sledećih razloga:

Prvo. Postojeću društvenu imovinu su stvarale generacije - ranije i sada - zaposlenih radnika u društvenim preduzećima ali indirektno i onih zaposlenih u tzv. van-privredi a ne samo oni sada zaposleni.

Drugo. U odsustvu cene upotrebe društvenog kapitala, što je decenijama bilo slučaj kod nas, dohodak, pa prema tome i lični dohoci radnika, nisu na tržištu sticani samo po osnovu tekućeg rada već i po osnovu angažovanih društvenih sredstava, što znači da su radnici mogli da prelivaju i prelivali su dohodak po osnovu društvenih sredstava (a ne samo svog rada) tj. akumulaciju a često (iz ukupnog prihoda) i amortizaciju u svoje lične dohotke (i sledstveno, u opštu i zajedničku potrošnju), s tim što su u preduzećima višeg organskog sastava kapitala ostvarivali izrazito nezasluženi lični dohodak a, s druge strane, veliki deo ukupnog prihoda i dohotka stečenog po osnovu društvenih sredstava umesto da ide u amortizaciju i akumulaciju odlazio je u lične dohotke.

Treće. Mnogi radni kolektivi su neracionalno upravljali društvenim sredstvima (kapitalom, svojinom) i promašenim investicijama i lošim poslovanjem doveli do gubitka jednog dela društvene svojine.

Četvrto. Društvena zajednica je u ranom posleratnom periodu preduzećima deljivala (na korišćenje) društvena sredstva, tj. društvenu svojinu, beskamatno i bes-

povratno, a kasnije, u dugim vremenskim periodima, kamatna stopa na kredite koje su preduzeća uzimala od banaka bila je negativna, naročito u inflacionom periodu, tako da su preduzeća uzimanjem kredita (koje su vraćala u relativno umanjenim iznosima) ustvari dobijala ne mali poklon od strane društvene zajednice, odnosno drugih radnih organizacija i stanovništva, posebno štediša i depozitara, kojima je putem negativne kamatne stope na depozite realno umanjivana glavica. Izvesti sve te račune po svim iznetim osnovama bilo bi vrlo težak i komplikovan, skoro neizvodljiv posao.

Peto. Sve se to posložnjava činjenicom da su zaposleni, koji su radili - odnosno rade - sa društvenim (a ne svojim) sredstvima, odnosno svojinom, bili - zapravo jesu - u povlašćenom položaju u odnosu na nezaposlene.

Prema tome, nema opravdanja za diferencijaciju (u pogledu beneficija) u otkupu između zaposlenih u društvenim preduzećima, s jedne, i ostalog stanovništva, s druge strane. Jedina diferencijacija tj. beneficija u otkupu koja bi se mogla prihvatiti jeste po osnovu radnog staža i uloženi kvalifikacija (na primer po tzv. uslovnom radniku) i to svih kako zaposlenih tako i onih radnika koji su bili zaposleni (a sada su u mirovini) nezavisno od mesta i vremena zaposlenja. Sve ovo govori, pored ostalog, i protiv celishodnosti pokušaja razgraničavanja postojeće društvene svojine na deo koji bi pripao radnom kolektivu, kao uža radno-kolektivna svojina, i na deo koji bi pripao državi, kao državna svojina.

Manjkavost obe prethodno iznete (pod "a" i "b") alternativne varijante ovog modela jeste i u tome što one zanemaruju onaj drugi (na početku istaknuti) cilj reforme svojinskih odnosa, a naime potrebu da obezbedi svim zaposlenim u preduzećima da budu suvlasnici, deoničari i da (i) po tom osnovu (po osnovu svojine) učestvuju u upravljanju (saupravljanje, participacija) u preduzećima (mešovitim, deoničarskim) u kojima oni rade, pre svega što bi to najneposrednije uticalo na njihovu (radnika, stručnjaka, menadžera i drugih) imovinsku i radnu motivaciju i sledstveno, privrednu efikasnost.

Obe ove alternativne varijante polaze implicite od toga da se zaposleni u preduzećima i ostalo stanovništvo slobodno odlučuju da li će (i da li mogu) da pristupe otkupu deonica. Prirodno je očekivati da zbog niskog nivoa ličnih dohodaka ili iz drugih razloga mnogi zaposleni u postojećim društvenim preduzećima neće biti u stanju ili neće hteti da otkupe deonice uprkos beneficiranom popustu, ili će ih (ako ih otkupe) morati prodati.

To, istovremeno, podrazumeva da zaposleni u preduzećima mogu da kupe deonice ne u preduzeću u kome rade već u sasvim drugom preduzeću.

A to, praktično, znači da oni zaposleni u preduzećima koji nisu uopšte kupili deonice, ili koji nisu kupili deonice u preduzeću u kome rade ili koji su kupljene deonice prodali, gube odnosno neće imati (ne samo status samoupravljača već i) status saupravljača, tj. pravo participacije, drugim rečima pretvoriće se u čisto najamne radnike, koji će biti u lošijem društvenom statusu od radnika u zapadnim tržišnim privredama.

(c) Iznete manjkavosti obe prethodne varijante bi rešila treća, moguća alternativna varijanta ovog (drugog) modela po kojoj bi svi zaposleni u preduzećima bili obavezni da otkupe određeni iznos internih deonica u preduzećima u kojima rade, s tim da te interne deonice budu na ime, neprenosive, neotuđive. Taj bi otkup mogao da bude u vidu otplatnih rata i (ako se hoće realna vrednost otkupa) obračunatih (i u iznos rata uključenih) realnih kamata.

Otkup dela postojeće društvene svojine bi se po ovoj trećoj alternativnoj varijanti mogao izvesti i na taj način što bi se sva preduzeća obavezala da svim svojim

zaposlenim određeni procenat njihovog ličnog dohotka isplaćuju u vidu deonica (stalno ili u toku prvih nekoliko godina radnog staža) ili za otplatu otkupnih rata.

Takve interne deonice, obavezne za sve zaposlene u preduzećima, obezbeđivale bi pravo upravljanja, odlučivanja, odnosno participiranje po osnovu svojine (deonica). Interne deonice bi poput ostalih (eksternih) deonica donosile dividendu, kao varijabilni deo ličnih dohodaka, u zavisnosti od poslovnih rezultata njihovih preduzeća. Tu leže jaki motivacioni impulsi za zaposlene. U tome je i velika prednost ove (treće) u odnosu na prethodne dve alternativne varijante. Slabost - ako je to slabost - ove varijante je što (umesto slobodnog opredeljenja) predviđa obavezu da svi zaposleni u preduzećima pristupe otkupu dela društvene svojine i to najpre u svom preduzeću.

Tako bi ova treća, moguća varijanta ovog (drugog) modela delimično otklanjala i onu drugu manjkavost prethodne dve alternativne varijante. Naime, obe prethodne varijante ostavljaju na slobodnu volju zaposlenima i ostalima da li će pristupiti (ili ne) otkupu dela društvene svojine. To u uslovima krajnje ograničenih materijalnih mogućnosti stanovništva, izraženog nepoverenja i razumljivog oklevanja zbog neiskustva (u tom domenu aktivnosti) znači da takav otkup (po slobodnoj volji) neće ići brzo, da će on zahtevati dug vremenski period.

I po rečima najistaknutijih zastupnika ovog modela "privatizacija se ne može izvršiti preko noći" pa ćemo "sa društvenom svojinom morati da živimo još dosta vremena...", dodali bismo utoliko duže ukoliko se više želi očuvati puna realna novčana vrednost prodate društvene imovine, ukoliko se ne želi njena rasprodaja po bogatelnim cenama.

Ova, treća varijanta, uvođenjem obaveze otkupa za sve zaposlene u preduzećima uz otplatne rate, pogotovo ako bi te rate bile (vrlo) dugoročne, skratila bi taj rok i privatizaciju bar jednog dela postojeće društvene svojine obavila bi takoreći "preko noći".

Na kraju razmatranja sve tri alternativne varijante ovog (drugog) modela trebalo bi reći da reforma svojinskih odnosa u vidu transformacije odnosno privatizacije društvene svojine uz otkup ima svog (delimičnog) opravdanja ako bi se sredstva dobijena otkupom društvene svojine usmerila za (delimičnu) otplatu spoljnog pa i unutrašnjeg i javnog duga, za fondove za naučno-tehnološki razvoj, za kapitalne pre svega infrastrukturne investicije, za otplatu stare devizne štednje, za ekološku zaštitu i slično.

Ovde bi trebalo makar napomenuti da privatizacija (dela) društvene imovine putem otkupa nije (pravi) vid sticanja dodatnog kapitala, dodatne akumulacije. Preduzeća treba da stiču dodatni kapital emitovanjem svojih (eksternih) papira od vrednosti, tj. obveznica a posebno deonica (koje su za preduzeće daleko povoljnije).

IV

Za razliku od prethodnog (drugog) modela, koji predviđa privatizaciju postojeće društvene svojine putem prodaje (otkupa, uz naknadu, kompenzaciju), treći model bi bio privatizacija postojeće društvene svojine putem transfera (bez naknade, bez kompenzacije).

U okviru ovog modela moguće su tri osnovne varijante. Po prvoj varijanti društvena preduzeća bi bila preneti (bez naknade) u vlasništvo zaposlenim radnicima. Po drugoj varijanti transfer društvene svojine (bez naknade) obuhvatio bi čitavo stanovništvo. I po prvoj i po drugoj varijanti transfer bi se izvršio u vidu deonica koje bi bile predmet prodaja i kupovina (na sekundarnom finansijskom tržištu). Ni jedna od ove dve varijante, u ovom vidu, nisu, po našem mišljenju, prihvatljive. Razloge smo delimično izneli analizirajući prethodni (drugi) model. Dodatne razloge daćemo analizirajući narednu, treću varijantu (ovog modela) - za koju se zalažemo.

Ta treća varijanta (ovog, trećeg modela) predviđa transformaciju (dela) postojeće društvene (od zaposlenih i ostalih stanovnika vrlo udaljene i neopipljive) svojine u radno-deoničarsku (za sve zaposlene u preduzećima) i deoničarsku (za sve ostale stanovnike). Ona znači pretvaranje društvenih preduzeća u zajednička, deoničarska preduzeća radnika (koji su u datom preduzeću zaposleni) i ostalih građana (koji imaju deonice u tom preduzeću). Ova varijanta ovog modela, po našem mišljenju, otklanja sve manjkavosti i neprihvatljiva rešenja prethodnog (drugog) modela i prethodne (pomenute) dve varijante ovog (trećeg) modela. Ona polazi od sledećih nekoliko principa.

Ovakva transformacija (dela) društvene svojine (u radno-deoničarsku i deoničarsku svojinu) transferom, obuhvatila bi sve (punoletne) građane: zaposlene, one koji su bili zaposleni a sada su u mirovini i nezaposlene.

Svim (punoletnim) građanima pripadao bi isti iznos dosadašnje društvene svojine, uz korekciju po osnovu radnog staža i kvalifikacione strukture, tj. složenosti uloženog rada (polazeći na primer od tzv. uslovnog nekvalifikovanog radnika), čime bi se, orijentaciono, uzimao u obzir radni doprinos u stvaranju društvene svojine svih sada zaposlenih i onih koji su bili zaposleni (a sada su u mirovini) i po toj osnovi obezbeđivala relativna pravičnost.

Oba ova - za ovu (treću) varijantu bitna - principa su sasvim suprotna ranije pomenutoj alternativnoj (prvoj) varijanti (ovog modela) koja predviđa ustupanje (bez naknade) društvenih preduzeća u svojinu samo onima koji su u tim preduzećima zaposleni, što ne obezbeđuje ekonomsku pravičnost zbog toga: (a) što postoje vrlo velike razlike između naših društvenih preduzeća u pogledu organskog sastava sredstava, tj. obima društvenih sredstava po radniku, (b) što u stvaranju društvene svojine nisu učestvovali samo oni koji su sada zaposleni u datom preduzeću, (c) što su u dugom vremenskom periodu postojale negativne kamate na uzete kredite, (d) što se dohodak i lični dohoci stiču i po osnovu angažovanih društvenih sredstava, (e) što je bilo puno preliivanja akumulacije pa nekada i amortizacije u lične dohotke i (f) zbog ostalih razloga koje smo izneli analizirajući prethodni (drugi) model (posebno beneficirani popust zaposlenima u otkupu društvene svojine).

Po ovoj (trećoj) varijanti svi (punoletni) građani bi dobili (u zavisnosti od radnog staža i složenosti rada) odgovarajući iznos novčanih bonova kojima bi potom kupili interne deonice preduzeća koje ih izdaju u svrhu svoje (delimične) privatizacije. Na taj način svi (punoletni) građani postaju neposredni titulari svaki svog opipljivog dela dosadašnje društvene (od njih udaljene) svojine.

Vezujući se svojim deonicama za dato preduzeće svi postaju deoničari, suvlasnici, koji po osnovu svojine (deonica) stiču (a) dodatni varijabilni dohodak u vidu deonica u zavisnosti od poslovnih rezultata njihovih preduzeća i (b) pravo suodlučivanja u datim preduzećima, pravo da utiču na razvojnu i poslovnu politiku svojih preduzeća, što će dovesti do neuporedivo veće privredne efikasnosti. Tako se, za razliku od prethodnog modela, ovim modelom transformacija, odnosno privatizacija odgovarajućeg dela društvene svojine vrši takoreći "preko noći" sa svim (punoletnim) građanima kao deoničarima, što će i to vrlo brzo uticati na ukupnu privrednu efikasnost. To je velika prednost ovog u odnosu na prethodni model.

Svi koji su zaposleni van preduzeća, svi koji su bili zaposleni (sada penzioneri) i svi nezaposleni (sa dobijenim novčanim bonovima) slobodno bi kupovali raspoložive deonice preduzeća po svom izboru.

Za razliku od njih, zaposleni u preduzećima bi dobijali (odnosno kupovali) interne deonice jedino (odnosno pre svega) u preduzećima u kojima rade, tj. interne deonice svojih preduzeća. Svi zaposleni u preduzećima bi tako postali i deoničari u

svojim preduzećima. To radno-deoničarstvo bi najneposrednije uticalo na znatno veću imovinsku, radnu i dohodovnu motivaciju, radnu disciplinu, preuzimanje imovinskog, radnog i dohodovnog rizika i odgovornosti, i, sledstveno, dovodilo do racionalnijeg, boljeg i efikasnijeg poslovanja. S druge strane, radno-deoničarstvo bi - za razliku od prethodnog (drugog) modela - garantovalo svim zaposlenima pravo suodlučivanja (samoupravljanja, participacije) po osnovu svojine (deonica, deoničarstva). Radno-deoničarstvo, gde svi zaposleni imaju interne deonice u preduzeću u kome rade, gde su svi zaposleni istovremeno i suvlasnici svojih preduzeća (zajedno sa ostalim deoničarima) znači da se oni ne mogu pretvoriti (kao u prethodnom modelu) u najamne radnike, da budu u lošijem statusu od radnika u zapadnim tržišnim privredama.

Interne deonice koje dobijaju svi (punoletni) građani (po osnovu transformacije odnosno privatizacije (dela) društvene svojine putem transfera bez naknade) - i to treba posebno naglasiti - glasile bi na ime, bile bi neprenosive, tj. neotuđive, s tim što bi deonice onih koji nisu ili nisu više zaposleni u preduzećima bile predmet za-mene za druge po vrednosti iste deonice, a deonice zaposlenih koji prelaze u drugo preduzeće bile zamenjene deonicama tog drugog preduzeća. I to je sasvim u duhu tržišne privrede, jer su interne deonice ipak dobijene transferom bez naknade, bez kupovine.

Oni koji nisu zaposleni u preduzećima mogli bi brigu o pretvaranju novčanih bonova u interne neotuđive deonice (izbor preduzeća koje emituje deonice, zamenu deonica, naplatu dividendi i ostalo) da povere, odnosno prepuste odgovarajućem investicionom fondu, kako se to inače čini u savremenim tržišnim privredama.

Neprenosivost, odnosno neotuđivost internih deonica - a to je od izuzetne važnosti - (a) obezbeđuje očuvanje i zadržavanje ukupnog fonda privatizovanih društvenih sredstava u sferi akumulacije, odnosno proširene reprodukcije i onemogućava njeno pretvaranje u dodatnu potrošnju, odnosno dodatne lične dohotke (osim dividendi), što ima jake razvojne i anti-inflacione efekte i (b) garantuje trajnost susvojinskog radno-deoničarskog statusa svima zaposlenim u preduzećima, koji po osnovu deonica, tj. svojine stiču pravo suodlučivanja (saupravljanja, participacije) i dodatni lični dohodak (u vidu dividendi).

Ta dva elementa jesu i dva osnovna razloga koji govore protiv ranije pomenutih alternativnih varijanti (prve i druge ovog modela) koje se zalažu da deonice (bez naknade) budu predmet naknadne prodaje i kupovine (na sekundarnom finansijskom tržištu, na kome se, inače, vrše transakcije ostalih, eksternih deonica i ostalih hartija od vrednosti).

Za nove, mlade građane - ako nisu dobili deonice a postaju punoletni (kao nezaposleni, odnosno zaposleni) - društvena zajednica bi dodatne interne deonice obezbeđivala (a) proširenjem dela društvene svojine koji bi se privatizovao transferom i (b) otkupom (sa novčanim bonovima) dodatnih deonica koje emituju pojedina preduzeća, s tim što bi se to pokrivalo iz budžetskih sredstava ili iz namenskih (za tu svrhu) fondova.

Prema tome, ovaj treći model, za razliku od prethodnog (drugog), obezbeđuje za transformaciju svojinskih odnosa dva suštastvena cilja: (a) veoma brzu privatizaciju društvene svojine i, sledstveno, efikasnost, a treća varijanta ovog modela (za koju se zalažemo) sa neprenosivim, neotuđivim internim deonicama (b) očuvanje vrednosti privatizovane (ranije društvene) svojine, njeno zadržavanje u sferi akumulacije, odnosno proširene reprodukcije, onemogućavanje da se ta vrednost (prodajom deonica) pretvori u dodatnu ličnu potrošnju, što ima veoma pozitivne efekte u pogledu (bržeg) privrednog rasta i suzbijanja inflacije.

Ova, treća varijanta ovog (trećeg) modela svojinske reforme (transformacije društvene svojine u vidu transfera bez naknade) ne isključuje mogućnost pa i potrebu da se jedan deo društvene svojine privatizuje u obliku prodaje.

Pre pristupanja bilo kojoj privatizaciji društvene svojine bilo bi poželjno, da ne kažemo neophodno, utvrditi revalorizovanu (ili bar knjigovodstvenu) vrednost ukupne društvene svojine, odnosno društvenih preduzeća.

Određeni deo tako revalorizovane vrednosti ukupne društvene svojine trebalo bi izdvojiti jer on zapravo i nije društvena svojina, već predstavlja spoljni i unutrašnji dug po osnovu, pre svega, uzetih kredita (i kamata) od naših i stranih banaka, koji treba vraćati. Taj deo društvene svojine mogao bi biti predmet privatizacije u vidu prodaje, radi vraćanja duga.

Drugi, pak, deo društvene svojine, načelno govoreći, mogao bi takođe biti izložen prodaji za pokrivanje ili finansiranje drugih opšte-društvenih potreba, na primer, za otplatu javnog duga, za pokrivanje promašenih investicija, za fondove za naučni i tehnološki razvoj, za otplatu stare devizne štednje, za ekološku zaštitu, za neke krupne infrastrukturne investicije, javne radove i slično.

V

Nakon ovih načelnih principa ove (treće) varijante ovog (trećeg) modela, trebalo bi istaći i još nekoliko momenata.

Jedan odgovarajući deo postojeće društvene svojine, kao i u drugim tržišnim privredama, ne treba da bude predmet privatizacije, već treba da ostane kao društvena, odnosno javna svojina posebno u oblasti infrastrukture, ali i za potrebu naknadne privatizacije (za naredne generacije). Tu svojinu bi trebalo učiniti što efikasnijom, primenjujući mere koje smo na početku izneli (u okviru prvog modela transformacije svojinskih odnosa bez privatizacije).

Javna preduzeća bi, poput ostalih preduzeća (društvena, mešovita, deoničarska, zadružna), trebalo da izdaju interne deonice kako bi u svim, pa i u ovim preduzećima svi zaposleni postali vlasnici deonica u preduzećima u kojima rade.

U cilju pribavljanja dodatnog kapitala, odnosno dodatne akumulacije, sva preduzeća, u svim svojinskim oblicima, pa i preduzeća nastala privatizacijom (sa i bez naknade) kao radno-deoničarska, ali i tzv. javna preduzeća trebalo bi da emituju dodatne, eksterne deonice koje će - za razliku od internih deonica - slobodno prodavati i kupovati zaposleni i ostalo stanovništvo (na sekundarnom finansijskom tržištu). Emitovanje dodatnih, eksternih deonica trebalo bi da bude za preduzeće jedan od najvažnijih izvora dodatne akumulacije, dodatnog kapitala.

Privatizacija putem prodaje postojeće društvene svojine nije način za pribavljanje dodatne akumulacije, dodatnog kapitala za data preduzeća, jer tako dobijena sredstva - prodajom društvene svojine - trebalo bi da pripadaju društvenoj zajednici u celini i da se slivaju u odgovarajući društveni fond za razvoj.

U načelu, sve deonice - kako eksterne, odnosno prenosive, tako i interne, neotuđive - treba da daju ista prava njihovim vlasnicima u pogledu odlučivanja i naknade (varijabilne, u vidu dividende, u zavisnosti od poslovnog rezultata datog preduzeća).

Društvena zajednica odnosno država na različitim nivoima (opština, pokrajina, republika, federacija) bi mogla, ukoliko oceni da je to od šireg društvenog interesa, da u nekim preduzećima koja se privatizuju odnosno transformišu (jednim delom u radno-deoničarska a preostalim delom u deoničarska) zadrži jedan deo netransformisane društvene svojine, odnosno da bude vlasnik određenog dela deonica. Na taj način ona bi mogla da, sa svoje strane, štiteći širi društveni interes, utiče na odluke u pogledu cena, ličnih dohodaka, strukture investicija, ekološku zaštitu i slično, pogotovo u preduzećima koja su u monopolskom i sličnom položaju. Osim toga, ona bi, kao i svako drugo pravno i fizičko lice, trebalo da ima pravo da kupuje dodatne, eksterne deonice kao i ostale hartije od vrednosti od ostalih, prema tome i privatnih preduzeća, po svom nahodjenju.